

Söndaglig mässa - några internationella ekumeniska utblickar

Av Sven-Erik Brodd

Eucharistin har varit en av huvudfrågorna inom den ekumeniska rörelsen. Det finns flera skäl till detta. Historiskt sett har det att göra med att frågor om dop, nattvard och ämbete har haft strukturerande betydelse för kyrkorna och i hög utsträckning bidragit till deras identitet.

Samtidigt har eucharistin varit utslagsgivande för hur den inom den ekumeniska rörelsen eftersträfvade enheten kan förverkligas. Det har hela tiden funnits en grundläggande motsättning mellan det faktum att eucharistin ecklesiologiskt sett är enhetens sakrament, den djupaste gemenskapen mellan Gud och människor och mellan de troende inbördes, men samtidigt är splittringens tydligaste tecken så länge denna enhet inte kan förverkligas så att troende från olika traditioner kan dela nattvardsgemenskapen med varandra.

I den ekumeniska rörelsens historia fanns under en period övertygelsen att om de tydligt dogmatiska problemen kunde lösas skulle den kyrkliga splittringen i mostvarande grad helas. Det visade sig så småningom att detta inte var fallet. Pastoralteologisk praxis och de olika traditionernas spiritualiteter spelade en oförutsedd roll för såväl kyrkans enhet som dess splittring. Denna insikt ledde till att inte bara de dogmatiska utan också de pastoralteologiska och spiritualitetsmässiga problemen togs upp i de ekumeniska dialogerna. Det utvecklades ett tydligt samband mellan den liturgiska rörelsen och den ekumeniska.¹ Parallellt med detta skedde en

1 Eckerdal, Lars, Den liturgiska rörelsen som ekumenisk rörelse, # Ekumeniken och forskningen. Föreläsningar vid den nordiska forskarkursen "Teorier och metoder inom forskning om ekumenik" i Lund 1991, Uppsala 1992, 91-104 (Nordisk ekumenisk skriftserie 20)

för den ekumeniska teologiska utvecklingen viktig teologisk positionsförändring. Det konkreta och materiella som tidigare setts som tillhörande den "världsliga" sfären och som ställts mot "det andliga", som förknippats med det immateriella eller osynliga, får nu en viktig teologisk roll. Det inkarnatoriska perspektivet slår sönder en gammal dikotymi och ger "formerna" en betydelse som de saknat i västerlandet sedan 1700-talet. Därmed blir liturgin, sakramentspraxis och de konkreta kyrkliga ordningarna av betydelse. Detta har också fått betydelse för frågan om söndagsgudstjänstens utformning och hur ofta nattvarden bör firas.

Jag kommer i min framställning att ganska ogenerat blanda texter med olika ekumeniska "Stellenwert". Min uppgift är att i dessa texter spåra diskussioner om söndagsmässan. Den som vill göra en grundligare analys av problematiken inviteras härmed till detta.

KYRKORNAS VÄRLDSRÅD

Vid *Kyrkornas Världsråds generalförsamling i Uppsala 1968* behandlades gudstjänsten för första gången vid någon av världskyrkorådets generalförsamlingar. I rapporten från den sektion som behandlade gudstjänsten, och som antogs av av generalförsamlingen, heter det:

"We urge ... that all churches consider seriously the desirability of adopting the early Christian Tradition of celebrating the Eucharist every Sunday."²

Det är intressant att notera att denna uppmaning till kyrkorna kommer i en teologiskt och politiskt sett radikal tid och i ett avsnitt under världskyrkokonferensen (sektion 5) som behandlar gudstjänsten i en sekulär tidsålder.³ I texten hävdas det att nattvarden visar den kristna gudstjänstens djupaste innebörd. I förberedelsematerialet inför världskonferensen hade frågan explicit ställts om hur man ska se på söndagsgudstjänsten utan nattvard.⁴ I en svensk kommentarbok till Uppsala 68 behandlas frågan om söndagsmässan av Pehr Edwall. Han hänvisar till Luthers syn att söndagens gudstjänst ska firas med eucharisti om det finns kommunikanter, men hänvisar också till det faktum att få lutherska kyr-

2 Worship. The Report as Adopted by the Assembly, # The Uppsala Report 1968. Official Report of the Fourth Assembly of the World Council of Churches ... 1968, Geneva 1968, 82; Se Dokument från Uppsala 68, red Lars Thunberg, Stockholm 1968, 69f

3 Om den liturgiska utvecklingen under denna tid och dess bakgrund, se Andréén, Åke, Den liturgiska utvecklingen i Svenska kyrkan under senare decennier, # SOU 1974:67, 45-74; Dens, Liturgisk utveckling inom de lutherska kyrkorna, # SOU 1974:67, 101-162; Dens, Den liturgiska utvecklingen inom de reformerta kyrkorna under de senaste decennierna, # SOU 1974:67, 163-192

4 Drafts for Sections Prepared for the Fourth Assembly of the World Council of Churches, Uppsala Sweden 1968, Geneva 1968. Svensk översättning: Förändring och förnyelse. Inför Kyrkornas möte i Uppsala 4-19 juli 1968. Red Lars Thunberg, Stockholm 1968, 169

kor lyckats genomföra detta. Han menar också att det är ett memento för det då pågående arbetet med Svenska kyrkans liturgi. Någon teologisk diskussion om söndagsmässan för han inte. Däremot tar han upp sektionsrapportens vädjan att alla som närvarar vid söndagsmässan också bör kommunicera och hänvisar till att denna princip inte heller är genomförd i kyrkor som faktiskt firar söndagens huvudgudstjänst som mässa.⁵

Motiveringen för att fira mässa varje söndag är enligt sektionsrapporten från Uppsala 68, som citerades ovan, att nattvarden framställer "den kristna gudstjänstens djupaste innebörd".

Vid de efterföljande generalförsamlingarna inom Kyrkornas världsråd fördjupas olika aspekter vad gäller eucharistin, oftast i anslutning till det arbete som bedrivits mellan generalförsamlingarna av Faith and Order.

FAITH AND ORDER

Nattvarden behandlades redan vid Faith and Orders första världskonferens i Lausanne 1927, utan att man ställde ingående frågor om praxis. Naturligtvis var frågan om Eucharistin också uppe till diskussion vid Faith and Orders andra världsmöte i Edinburgh 1937. Någon direkt förbindelse mellan de systematiska och pastoralteologiska perspektiven drogs emellertid inte, även om mötet konstaterar det viktiga sambandet mellan den ekumeniska och den liturgiska rörelsen.⁶

Tydligare blev det emellertid genom Faith and Orders Världskonferens i Lund 1952 och de omfattande studier som ingick i förberedelsearbetet inför Lund 1952. Framför allt gäller det studierna om gudstjänsten och interkommunionen.

Den kommission som genomförde studiet av gudstjänsten, *Ways of Worship* (1951), tog egentligen inte ställning till frågan om söndagsgudstjänstens karaktär utan stannade vid ett komparativt arbetssätt (predikocentrerad respektive eucharisticentrerad gudstjänst).⁷ Samtidigt konstaterar man den liturgiska rörelsens betydelse och understryker gudstjänstens sakramentala och korporativa och sambandet mellan Ordet och Nattvarden i mässan. Kommissionens ordförande respektive vice ordförande var två av samtidens främsta teologer, Gerhardus van der Leeuw och Hans Asmussen. Det är emellertid tydligt var kommissionens sympatier ligger. När ett par teologer vill kalla den nattvardslösa gudstjänsten

5 Edwall, Per, *Gudstjänsten i en sekulär tidsålder*, # *Allting nytt? En bok om Uppsala 68*, red Per Erik Persson, Stockholm 1968 (122-148), 140f

6 *The Report: VI. The Church's Unity in Life and Worship*, # *The Second World Conference on Faith and Order Held at Edinburgh, August 3-18, 1937*, ed by Leonard Hodgson, New York 1938, 256

7 *Ways of Worship. The report of a Theological Commission of Faith and Order*, ed by Pehr Edwall, Eric Hayman, William D Maxwell, London 1951

"ante communio" (för-kommunion) för att antyda att nattvardslös söndagsgudstjänst är en "torso" och att söndageucharistin skulle framställas åtminstone som det normativa, svarar kommissionen att det bland de nordiska lutherska folkkyrkorna finns nattvardslösa högmässor som är mer än en ante communio. Men denna gudstjänst kännetecknas ändå som som ett substitut för den sakramentala gudstjänsten.⁸ I själva handlingarna från Lund fick inte detta något genomslag, försåvitt jag kunnat finna.⁹

I rapporten från sektion 4 (Gudstjänsten och Kristi kyrkas enhet), som antogs av *Faith and Orders världskonferens i Montreal 1963* behandlas också nattvardspraxis ganska ingående.¹⁰ Kyrkorna uppmanas att överväga bl a

"frequent celebration of Holy Communion" [med] "the emphasis on the significance of Sunday and great Christian festivals".¹¹

Den inom Faith and Order tilltagande medvetenheten om betydelsen av praxis när det gäller eucharistin speglar sig i rapporten från sektion 5 (Alla på varje plats: Processen att växa samman). Där heter det: "Thus the congregation does not worship by itself; it worships in and with the whole Church as the communion of saints".¹² Här blir eucharistins katolicitet ett viktigt motiv för den söndagliga mässan. Den församling som firar nattvard gör det inte isolerat utan i gemenskap med hela kyrkan. Vid Faith and Order-kommissionens möte i Bristol 1967 antogs en text som tillkommit genom en studieprocess initierad genom världskonferensen i Montreal 1963, *The Holy Eucharist*, med en ofattande utläggning av eucharistins katolicitet.¹³

I en av de studierapporter som avlämnades till *Faith and Order-kommissionens möte i Louvain 1971* jämföras praxis med sällsynt och oregelbunden communion med praxis i en del kyrkor att de närvarande i mässan inte går till kommunion.¹⁴ Det blir allt tydligare att en gemensam praxis,

8 Id, 32. I boken finns ett avsnitt av Pehr Edwall där han beskriver den svenska situationen på ett för Svenska kyrkan mycket positivt sätt, Edwall, Pehr, *The Elements of Liturgy. Lutheran, Sweden*, # Id, 101-110

9 *The Third World Conference on Faith and Order, held at Lund August 15th to 28th 1952*, ed by Oliver S Tomkins, London 1953

10 Sektionsrapporten finns inte med i det urval av konferenshandlingar som utgivits på svenska, På väg mot trons centrum. Rapporter från Faith and Order-konferensen i Montreal. Utgivna av Svenska Faith and Order-kommittén genom docent Torsten Bersten, Stockholm 1964

11 Section Reports: IV Worship and the Oneness of Christ's Church, # *The Fourth World Conference on Faith and Order. Montreal 1963*, ed by P C Rodger and L Vischer, London 1964, 74

12 Section V: "All in Each Place": The Process of Growing Togewther, # Id, 83

13 *The Holy Eucharist*, # *Documentary History of Faith and Order 1963-1993*, ed Günther Gassmann, Geneva 1993, 80-88

14 *On the Way to Communion in the Sacraments (Studies in Baptism, Eucharist and Ministry)*, # *Faith and Order Louvain 1971. Study Reports and Documents*, Geneva 1971, 59

inte bara en gemensam formell lärouppfattning av något slag, blir av allt större betydelse i de kristna enhetssträvandena inom Faith and Order.¹⁵

Vid mötet i Louvain överlämnades också en kommittérapport som sammanfattade Faith and Orders dåvarande teologiska landvinningar vad gäller samsynen på eucharistin. Här heter det a propos interkommunion:

"The best way towards unity in eucharistic celebration and communion is the renewal itself of the eucharist in the different Churches, in regard to teaching and liturgy. As the eucharist is the new liturgical service Christ has given to the Church, it seems normal that it should be celebrated not less frequently than every Sunday, or once a week. As the eucharist is the new sacramental meal of the people of God, it seems also normal that every faithful should receive communion at every celebration".¹⁶

Bakgrunden till uttalandet står att söka i ett delvis nytt sätt att närma sig frågan om interkommunion. Tanken är att nattvardsgemenskapen mellan olika kyrkotraditioner underlättas genom en konvergens i den kyrkliga praxis och att lära och praxis ömeseidigt påverkar varandra.¹⁷

I *det sk Limadokumentet, Baptism, Eucharist, and Ministry (1982)*,¹⁸ vilket ser som sin uppgift att bli sammanfatta femtio års arbete inom Faith and Order-kommissionen, heter det i avsnittet om Eucharistin:

"Christian faith is deepened by the celebration of the Lord's Supper. Hence the eucharist should be celebrated frequently. Many differences of theology, liturgy and practice are connected with the varying frequency with which the Holy Communion is celebrated". (Eucharist, par 30)

"As the eucharist celebrates the resurrection of Christ, it is appropriate that it should take place at least every Sunday. As it is the new sacramental meal of the people of God, every Christian should be encouraged to receive communion frequently." (Eucharist, par 31)

BEM-dokumentets uppfattning, som "mottogs" som det heter med Kyrkornas världsråds terminologi, av generalförsamlingen i Vancouver, har i hög grad sedan varit riktninggivande. Som vi ska se, inte bara för utvecklingen inom Kyrkornas världsråd utan också för exempelvis Lutherska Världsförbundet som 1984 gjorde uttalandet till en rekommendation för sina medlemskyrkor. Om den söndagliga eucharistin såväl som en ofta firad eucharisti är regel inom de ortodoxa och romersk-

15 Towards an Ecumenical Consensus on Baptism, the Eucharist and the Ministry, # Sharing in One Hope. Reports and Documents from the Meeting of the Faith and Order Commission, 15-30 August, 1978 ... Bangalore, India, Geneva [1979], 247-256

16 The Eucharist in Ecumenical Thought, # Faith and Order Louvain 1971. Study Reports and Documents, Geneva 1971, 77

17 Beyond Intercommunion: On the Way to Communion in the Eucharist (1971), # Documentary History of the Faith and Order 1963-1993, Geneva 1993, 89-103

18 Sv övers av Lars Thunberg i Dop, Nattvard, Ämbete. Den officiella texten från Faith and Order - den sk Lima-texten 1982 - jämte introduktion och inofficiella ekumeniska kommentarer, red Kjell Ove Nilsson, Uppsala 1982 (Nordisk Ekumenisk Skriftserie 11)

katolska traditionerna och vanlig inom anglikanismen och delar av de luthersk-melanchthonska traditionerna, är den inom många protestantiska traditioner ovanlig. I kyrkornas svar på BEM finns emellertid en grundläggande positiv attityd till söndaglig och mer frekvent eucharisti såsom den framställs i BEM.¹⁹ I vissa fall har man dessutom tagit BEM som utgångspunkt för en omprövning av praxis. Rekommendationen att inte bara fira eucharistin utan också inspirera de troende till kommunion har tagits upp från ortodox håll och bejakas.²⁰

Redan innan BEM-dokumentet mottagits av Kyrkornas världsråds gemenralförsmöling 1982 hade det viktigaste förarbetet, det sk *Accra-dokumentet*,²¹ som i stort sett redan innehåller paragraferna 30-31 i BEM-dokumentets nattvardsdelen, spelat en roll för de bilaterala dialogerna, som framgår nedan för det dokument om nattvarden, *Das Herrenmahl*, som publicerades 1979 av dialoggruppen som företrädde Vatikanen och Lutherska världsförbundet.

LUTHERSKA VÄRLDSFÖRBUNDET

BEM-dokumentets uppfattning om den söndagliga mässans betydelse fick också nedslag vid *Lutherska världsförbundets (LVF) generalförsamling i Budapest 1984*. Så skriver Working Group 4 följande:

"The section on the eucharist [i BEM-dokumentet, min anm] is to be commended for its emphasis on: thanksgiving and joy; the Holy Spirit and the Trinity; the relationship of the eucharist to the whole of life; and anamnesis. For these reasons, Lutherans should be encouraged to celebrate the eucharist every Sunday".²²

Texten accepterades av generalförsamlingen utan diskussion.²³

Motiven för att kyrkorna i luthersk-melanchthonska traditioner skulle fira söndaglig mässa är alltså att den tolkas som eucharisti ("thanksgiving

19 Svenska kyrkan har varken i sitt svar på Accradokumentet, som föregick Limadokumentet, eller Limadokumentet opponerat mot texten. Se vidare Echo aus der Ökumene. Lutherische Stellungnahmen zu den Erklärungen der ÖKR-Kommission für Glauben und Kirchenverfassung über Taufe, Eucharistie und Amt, Genft 1981, 134-138 (undertecknat Olof Sundby); Churches Respond to BEM, Vol II. Official Responses to the "Baptism, Eucharist and Ministry Text, ed Max Thurian, Geneva 1986, 123-140 (antaget av Kyrkomötet).

20 Baptism, Eucharist and Ministry 1982-1990. Report on the Process and the Responses, Geneva 1990, 72, 114

21 One Baptism, One Eucharist and a Mutually Recognized Ministry, Geneva 1975, par 33. Sv övers: Thunberg, Lars (red), Dop, nattvard, ämbete. En ekumenisk samsyn, Stockholm 1975, 27

22 Budapest 1984. "In Christ - Hope for the World". Official Proceedings of the Seventh Assembly of the Lutheran World Federation ... Ed Carl Mau, Geneva 1985, 212 (LWF Report No 19-20)

23 Lutheran World Federation. VIIth Assembly, Budapest, Hungary, 22nd July-5th August, 1984, Minutes of the Plenary Sessions as Approved by the Assembly and Executive Committee [Geneva 1985], 93f

and joy"), den är epikletisk ("the Holy Spirit") och trinitarisk ("the Trinity"), den är holistisk ("the relationship of the eucharist to the whole of life") och den är anamnetisk. Därmed har LVF genom sin generalförsamling antytt både begränsningen av en söndagsgudstjänst som enbart bygger på ordet (utan sakrament) och bejakat den teologiska utveckling som fått nedslag i BEM-dokumentet.

Uttalandet om söndagsmässan hade emellertid förberetts också genom ett internt arbete inom LVF. 1978-1979 genomfördes ett arbete inom LVF:s studieavdelning som publicerades under titeln "A Lutheran Agenda for Worship".²⁴ I ett särskilt uttalande av en internationell studiegrupp, heter det:

"The form of worship intended by the tradition of the New Testament and the apostolic era is the full eucharistic service, intended for weekly participation and communion of the whole baptized community. To restore this concept and practice (specifically supported by the Lutheran confessions) will require overcoming a false understanding of the Pauline concept of worthiness, achieving a better integration of preaching in the total service of worship, and ending the practice of breaking the liturgy into two separate parts".²⁵

I en särskild uppsats tar den amerikanske teologen och senare biträdande generalsekreteraren i LVF, Eugene L Brand, upp frågan om söndagskommunionen. Det finns tydliga anspelningar till vad som sägs om eucharistins innehåll i det tidigare citerade uttalandet och Brand anger tre olika sidor vad gäller eucharistin som han anser borde förnyas inom lutherdomen.

"A third sense in which Lutherans need to recover the Eucharist is its restoration as the community's chief service. That fundamental catholic practice is rooted both in the nature of the church and in the character of Sunday as feast of the resurrection and of the Eighth Day. The Lutheran confessions commit us to this very visible and universal part of catholic substance."²⁶

Bland annat den diskussion och de reaktioner som dokumentet ovan givit upphov till föranledde studieavdelningen inom LVF att sammankalla en internationell konsultation 1983 till St Olaf's College, i Northfield, Minnesota. Resultatet blev det sk "Northfield Statement on Worship".

24 A Lutheran Agenda for Worship. Resource Materials for the Church's Study in the Area of Worship, Geneva 1979. Boken utkom sedan i fem omtryckningar och översattes till ytterligare fem språk, se vidare From Dar es Salaam to Budapest. Reports on the Work of the Lutheran World Federation 1977-1984, Geneva 1984 (LWF Report 17-18, 1984), 199f. Redan 1958 hade LVF givit ut ett sk konsensusdokument, "Basic Principles for the Ordering of the Main Worship Service".

25 Ibid, 12

26 Brand, Eugene L, A Lutheran Agenda for Worship After Dar-es-Salaam, # A Lutheran Agenda for Worship. Resource Materials for the Church's Study in the Area of Worship, Geneva 1979, (14-40) 27

Här förstärks ytterligare betydelsen av "the Sunday assembly" och det heter bl a:

"The Eucharist is the meal in which Christ gives himself to sustain life in the assembly. It is clearly marked by thanksgiving and praise, anamnesis and epiklesis. Lutheran Churches are recovering its centrality and importance, and its essential place in the Sunday assembly."²⁷

I de här texterna konstateras att gudstjänsten i enlighet med Nya Testamentet, fornkyrkan och de lutherska bekännelseskrifterna ska innehålla både ordets förkunnelse och sakramentsfirande. Förutom det liturgiskt-eucharistiska perspektivet anges ytterligare ett övergripande argument för söndagsmässan, det ecklesiologiskt-ekumeniska som tidigare nämndes, nattvardens katolska karaktär.

"To be authentic, the Church's liturgy must embody the core of proclamation and shared meal which derives from Jesus and the New Testament Church, and which has been at the center of virtually all liturgical traditions. Continued observance of this core is a reminder that each congregation worships with all the saints of God, past and present. Authenticity, then, preserves a community's catholicity and enables its universality."²⁸

Av svaren på BEM från kyrkor som representerar olika slags luthersk-melanchthonska traditioner visar sig också att vad som sagts av LVF centralt motsvarar en utveckling inom kyrkorna. De luthersk-melanchthonska kyrkorna i tredje världen är emellertid dåligt representerade bland svaren. Hur som helst bejakar de flesta lutherska kyrkorna uttalandet i BEM om söndaglig och mer frekvent firande av eucharistin. Av svaren framgår också att en sådan utveckling på flera håll redan är på väg.²⁹

KORT EXKURS OM SÖNDAGSMÄSSAN I LUTHERSK-MELANCHTONSKA TRADITIONER

Den reformatoriska luthersk-melanchthonska mässan bestod av både ord och sakrament. Den söndagliga kommunionen var faktiskt en huvudangelägenhet för reformatorerna. Därav kom huvudkritiken mot vad man ansåg vara "missbruken" i den senmedeltida mässan, nämligen att kalken undandragits folket och att prästen kunde läsa mässan utan kommunikanter; särskilt kritiserades då vad som kallats "privatmässor". I mässan

27 Worship Among Lutherans. Northfield Statement on Worship, 1983. Tantar Report on Worship, 1981, Geneva 1983, 6 (LWF Studies)

28 Ibid, 9

29 Seils, Michael, Lutheran Convergence. An Analysis of the Lutheran Responses to the Convergence Document "Baptism, Eucharist and Ministry" of the World Council of Churches Faith and Order Commission, Geneva 1988, 83 (LWF Report 25)

skulle också ordet ha en framträdande plats.³⁰ Textläsningarna skulle ske på folkspråket och man betonade predikans roll i mässan. Ur reformatorisk synpunkt var en söndagsmessa utan denna balans mellan ord och sakrament tydligt att räkna till missbruken. Vad jag känner till, finns det ingen luthersk-melanchthonsk kyrkoordning från reformationsperioden som inte ser kommunionen som söndagsgudstjänstens höjdpunkt.

Kravet på kommunikanter varje söndag skulle emellertid bli ödesdigert för den söndagliga mässfirningen. Först därför att folket enligt senmedeltida västerländsk sed bara hade för vana att kommunicera vissa dagar medan de var närvarande, andra för att skåda Kristi upphöjelse och offer. Senare därför att kravet på skriftermål fick liknande konsekvenser och sist därför att nattvardsfirandet fick en undanskymd plats i det folkliga medvetandet.

Teologiskt kan man säga att den reduktion av nattvardsmotiv som genomfördes i olika luthersk-melanchthonska traditioner och som först i modern tid omprövats, är grunden till att nattvarden lösgjordes från söndagsmässan.

Det här blir tydligt också i de svenska reformatörernas mässordningar. Först i samband med de sk liquoristiska striderna, när det inte fanns tillgång till vin i Sverige, och några menade att vinet kunde bytas mot annan dryck, uppstod en krissituation genom att den svenske ärkebiskopen Laurentius Petri fastslog att man i den situationen måste avstå från mässfirandet och ersätta det med en ordgudstjänst.³¹ Situationen liknar i viss utsträckning förhållandet i den romersk-katolska kyrkogemenskapen i dag, när man på grund av prästbristen måste ersätta mässan med en ordgudstjänst. Under 1600-talet problematiserades situationen i Sverige genom att högpredikan (högmässa utan nattvard) infördes och att olika former för kommunion vid sidan av söndagens huvudgudstjänst såg dagens ljus.³²

Kyrkolagen 1686 knäsatte förhållandet mellan söndagsmessa och kommunion så att när någon begärde nattvarden skulle den firas. Men regeln begränsades också: "Detta heliga sakrament skall utdelas så ofta församlingens ledamöter det åstunda, och uti de stora församlingar åtminstone varannan eller var tredje söndag ..." (KL kap 11:7). Utvecklingen fortsatte emellertid mot en konsolidering av den nattvardslösa "högmässan", även om de regionala skillnaderna var mycket stora.

Det är typiskt att det är genom påverkan av internationell och traditionsöverskridande teologi som frågan om nattvardspraxis och förlorade nattvardsmotiv i den svenskkyrkliga traditionen tas upp och bearbetas.

30 Lindquist, David, Stockholms liturgiska tradition. Högmässa och bigudstjänster, Stockholm 1951

31 Se vidare Andréén, Åke, Högmässa och nattvardsgång i reformationstidens svenska kyrkoliv, Stockholm 1954

32 David Lindquist, Nattvarden i svenskt kyrkoliv. En liturgihistorisk studie, Lund 1947

Banbrytande är här Yngve Brilioth's arbete "Nattvarden i evangeliskt gudstjänstliv" (1924).³³ Vidgningen av motiven i eucharistin genom Brilioth's ansatser uppmärksammades också i Svenska kyrkans svar på BEM.³⁴ I kapitlet "Nattvardsstedens förfall" beskriver Brilioth sin samtid och dess näraliggande historia och påyrkar nattvardsfirandets renässans med Högmässan som centrum.

BILATERALA DIALOGER

Frågan om söndaglig eucharisti, frekvent firande av mässan och betydelsen av kommunionen inom mässans ram, har tagits upp också i sk bilaterala dialoger. Jag väljer här att redovisa sådana dialoger i vilka lutherska teologer deltagit.

1. Evangelisk-luthersk/anglikanska dialoger

I den sk *Pullach-rapporten* (1972)³⁵ som är ett resultat av dialogen mellan den anglikanska kyrkogemenskapen och LVF (den dåvarande svenske ärkebiskopen Gunnar Hultgren var ledare för den lutherska delegationen). I rapporten heter det bl a:

"Bägge traditionerna har efter reformationen växt fram ur samma rot av medeltida katolsk gudstjänst. Ett likartat händelseförlopp har påverkat den liturgiska utvecklingen. I senare luthersk tradition blev söndagens huvudgudstjänst ofta en ren predikogudstjänst, medan inom anglikanismen en åtskillnad gjordes mellan gudstjänster med nattvard och gudstjänster utan." (Par 93)

"I bägge kyrkorna håller nu nattvarden på att åter inta en central plats vid söndagens huvudgudstjänst." (Par 93)

Pullach-rapporten går inte så långt som till att rekommendera söndagligt firande av mässan. Samtidigt beskrivs likheten mellan traditioner-

33 Boken har utgivits på engelska och spelat en viktig roll i den internationella diskussionen, Brilioth, Yngve, *Eucharistic Faith and Practice, Evangelical and Catholic*, London 1930

34 "But a development towards a widened understanding of the eucharist's richness of motifs has already begun in our church. *Eucharistic Faith and Practice, Evangelical and Catholic ...* by Yngve Brilioth ... is one of the earliest milestones in this development. Such motifs as thanksgiving and sacrifice were brought out in the book in a way which at that time opened new perspectives for the Lutheran tradition." # Churches Respond to BEM, Vol II. Official Responses to the "Baptism, Eucharist and Ministry" Text, Geneva 1986, 131

35 Citaten nedan är ur den svenska översättningen, gjord av Lars Thunberg, # *Brokyrka i dialog. Anglikaner i samtal med lutheraner och romerska katoliker*. En kommenterad dokumentsamling i redaktion av Lars Thunberg med inledning av Günther Gassman, Stockholm 1982, 94f. Den engelska originaltexten i t ex *Growth in Agreement. Reports and Agreed Statements of Ecumenical Conversations on a World Level*, ed Harding Mayer-Lukas Vischer, New York/Geneva 1984, 13-34

na så att avsaknaden av söndagsmässan måste uppfattas som negativ; nämligen att den fornkyrkliga traditionen med en sammanhållen huvudgudstjänst som omfattar såväl Ordets som Nattvardens liturgi sönderbrutits. Positivt konstateras att den liturgiska förnyelsen inom de båda kyrkofamiljerna leder mot en ökande konvergens.³⁶

2. Evangelisk-lutherska/romersk-katolska dialoger

I det evangelisk-lutherska/romersk-katolska dialogdokumentet *Das Herrenmahl* (Herrens måltid, 1978) konstateras att den teologiska samsyn som konstaterats vad gäller nattvarden, också måste förverkligas i pastoral praxis.³⁷ Dialogkommissionen väljer då att låta de lutherska deltagarna formulera vissa krav på den romersk-katolska traditionen: 1. inget mässfirande utan kommunikanter, 2. predikans starkare ställning i mässan, och 3. kommunion under båda gestalter. På motsvarande sätt formulerar de romersk-katolska teologerna tre krav: 1. ett större deltagande av församlingarna, särskilt barn, i nattvardsfirandet, 2. en närmare förbindelse mellan ord- och predikogudstjänst, och 3. ett oftare förekommande firande av Herrens Heliga Nattvard (par 76). För att understryka det senare citerar man det sk Accra-dokumentet (Par 31) från Faith and Order-kommissionen som nämndes tidigare.

I dokumentet *Einheit vor uns* (Den enhet som ligger framför oss, 1984) skriver den evangelisk-lutherska/romersk-katolska kommissionen att nattvarden, som reformatorerna hävdade firades i deras församlingar med särskilt allvar och som de uppmanade de troende att ta emot, i dag inom lutherdomen återigen firas "mer regelbundet än tidigare i söndagsgudstjänsten".³⁸ Dialogdokumentet anger modeller, former, faser och förut-

36 Thunberg, Lars, Kommentar till "Pullach-rapporten" # Brokyrka i dialog. Anglikaner i samtal med lutheraner och romerska katoliker. En kommenterad dokumentsamling i redaktion av Lars Thunberg med inledning av Günther Gassman, Stockholm 1982, (112-179) 169f. Ett liknande resonemang förs också i det internationella luthersk-metodistiska dialogdokumentet "The Church". "In both of our confessional traditions recent developments in eucharistic doctrine and practice are similar. There is an increase in the frequency of the celebration of the Lord's Supper. We recognize that the service with Word and sacrament is the central act of worship of the Christian community." # The Church. Community of Grace. Final Report of the Joint Commission Between the Lutheran World Federation and the World Methodist Council 1979-1984, Geneva/Lake Junaluska, NC/USA, 19

37 För det efterföljande, *Das Herrenmahl*, Gemeinsame Römisch-katholische/Evangelisch-lutherische Kommission, Paderborn-Frankfurt/Main 1979, 46. Sv övers i Lars Thunberg (red), *Enhetens framtidsväg*. Dokument från de internationella romersk-katolsk/evangelisk-lutherska studiekommisionerna, Uppsala 1988 (KISA-rapport 2-3:1988), 43-70

38 *Einheit vor uns*. Modelle, Formen und Phasen katholisch/lutherischer Kirchengemeinschaft, Gemeinsame Römisch-katholische/-Evangelisch-lutherische Kommission, Frankfurt am Main/Paderborn 1984; sv övers i Lars Thunberg (red), *Enhetens framtidsväg*. Dokument från de internationella romersk-katolsk/evangelisk-lutherska studiekommisionerna, Uppsala 1988 (KISA-rapport 2-3:1988), 179-208, cit 174

sättningar för att förverkliga det mål för samtalen som satts upp av nuvarande Rådet för de kristnas enhet i Romersk-katolska kyrkan och Lutherska Världsförbundet i Genève, nämligen synlig enhet mellan kyrkogemenskaperna. Möjligheterna till gemensamt nattvardsfirande är grundförutsättningar för målets förverkligande.

Det är intressant, och ganska typiskt, att man i den luthersk-katolska dialogen i Tyskland finner ett dokument som försiktigt - men dock - avviker från huvudfåran som presenterats ovan. Dokumentet heter *Kirchengemeinschaft in Wort und Sakrament* (Kyrkogemenskap i ord och sakrament, 1984). Här säger man att ord och sakrament visserligen generellt hör samman men man reser betänkligheter mot den söndagliga mässan (från lutherskt håll) och söndagskommunionen (från romersk-katolskt). Det betyder att lutheranerna reser kritik mot de församlingar i vilka söndagsmässan införts därför att förbindelsen mellan bikten och sakramentsmottagandet försvagats och därmed "sannolikt" värnaden för sakramentet. De romerska katolikerna återknyter till traditionen att kommunionen inte är det enda sättet för fullödigt deltagande i mässan och får förståelse av lutheranerna för möjligheten av en alternativ "andlig kommunion" som eventuellt också skulle få utrymme i den lutherska mässan. Huvudpoängen med framställningen koncentreras i den av hela dialoggruppen gemensamt framställda frågan: "Är det ur självavårdssynpunkt ansvarigt eller till och med ett krav att eftersträva söndaglig kommunion av alla döpta kristna?"³⁹ Grunden för frågan är att värnaden för sakramentet och fruktan för ovärdig nattvardsgång håller människor borta från sakramentet. Någon teologisk reflexion som sätter detta i samband med den individualisering som sker i mässan genom att inte alla kommunicerar, varken i den romersk-katolska eller lutherska mässan, görs inte.

3. Den luthersk-reformerta dialogen i USA

Det är uppenbart att det t ex bland luthersk-melanchthonska traditioner stötts av en önskan att återvända till en av reformationens huvudangelägenheter. Så skrev dåvarande American Lutheran Church (ALC) och Lutheran Church in America (LCA) i ett gemensamt uttalande som bifogats den luthersk-reformerta dialogen i USA att den tidigaste lutherska seden vad gäller att fira eucharisti utgör ett tillbörligt mål att förverkliga för kyrkorna. Man citerar sedan Augsburgska bekännelsens apologi där det heter att "i våra kyrkor firas mässa varje söndag och på andra helgdagar när sakramentet erbjuds till dem som önskar det sedan de har blivit

39 Bilaterale Arbeitsgruppe der Deutschen Bischofskonferenz und der Kirchenleitung der Vereinigten Evangelisch-Lutherischen Kirche Deutschlands: *Kirchengemeinschaft in Wort und Sakrament*, Paderborn/Hannover 1984, 46f, cit 47

prövade och fått absolutionen".⁴⁰ Men det räcker inte. ALC och LCA motiverar ytterligare varför kyrkorna ställt upp söndaglig mässa för sina församlingar, "because the complete service of Holy Communion embodies the fullness of the Means of Grace, because it provides an excellent focus for the whole Christian life and mission, and because it witnesses to our confessional and ecumenical heritage".⁴¹

Vad som emellertid är intressantare i uttalandet är vad som sägs om förhållandet mellan söndaglig mässa och söndaglig kommunion, två frågor som sammanblandats i det tyska dialogdokumentet som jag diskuterade ovan. Sammanblandningen har sina rötter i att frågorna verkligen hållits samman i de ekumeniska texter som behandlat ämnet söndagens mässa. Orsakerna till det är två. Dels en genuin önskan att alla troende ska förstå vikten av söndaglig kommunion, vilket ligger inte minst i den luthersk-melanchthonska reformationens intention. Detta omfattar också de kyrkor som redan nu firar söndaglig mässa. Dels önskan att kyrkor som inte firar mässa som sin huvudgudstjänst varje söndag verkligen ska införa denna ordning. Detta omfattar reformationskyrkorna och senare protestantiska kyrkor. På det sättet har man upprätthållit ett slags balans i kraven.

Uttalandet från de två lutherska kyrkorna accepterar inte, med all rätt menar jag, denna sammanblandning:

"Frequency of celebration and frequency of reception should not be confused. The church must make the sacrament available for all who desire it. The decision whether or not to avail one's self of this means of grace is a personal matter. Yet it is the hope of the church that increasing numbers of its people will make the sacrament a normal, rather than an occasional part of their lives."⁴²

TEOLOGISKA MOTIV BAKOM SÖNDAGSMÄSSAN

Söndagsmässan, såsom den naturliga huvudgudstjänsten på söndagen och som inkluderar att helst alla närvarande kommunicerar, har i olika ekumeniska texter framställts som ett mål för kyrkorna att förverkliga. Jag har tidigare antytt att en reduktion av teologiska motiv i synen på nattvarden inom de luthersk-melanchthonska traditionerna med fokuseringen på realpresens, kommunion och syndaförlåtelse lett till att eucharistin förlorat sin avgörande betydelse för söndagens huvudgudstjänst. Inom Svenska kyrkan hade detta länge nog lett till att nattvardsfirandet inte förknippa-

40 Statement on Communion Practices by The American Lutheran Church-Lutheran Church in America, # An Invitation to Action. A Study of Ministry, Sacraments, and Recognition. The Lutheran-Reformed Dialogue, Series III, 1981-1983, Philadelphia 1984, 74-83, cit 82

41 Id, 82

42 Ibid

des med påskan och uppståndelsen utan främst Kristi lidande och död. När nu inom den ekumeniska rörelsen i vidare mening, liksom inom många kyrkotraditioner, t ex den som omramas av Lutherska Världsförbundet, är på väg att återinföra söndagsmässan, beror det på att ett flertal teologiska skäl tydliggörs som ökar vikten av eucharistin i kyrkolivet.

Enklast torde vara att följa framställningen i *Baptism, Eucharist and Ministry* (1982).⁴³ Man kan här dela upp framställningen i fem motivkretsar som bygger på ett trinitariskt mönster:

1. Tacksägelse till Fadern (doxologi). Det är ur det här perspektivet som den bibliska termen eucharisti kommit till. Tacksägelsen drar in hela världen i återlösningens mysterium och tydliggör genom det liturgiska skeendet Sonens centrala roll.

2. Åminnelse av Sonen (anamnesis, memoria). Anamnesen är inte ett abstrakt sätt att minnas utan en handling som bryter sönder tids- och rumsperspektivet. I det här sammanhanget ska inte bara Kristi närvaro (realpresens) ses, utan också offret på Golgata som närvarandegörs i mässan.⁴⁴ Firandet av Sonens liv, död och uppståndelse i mässan gör den till ouplösligt förbunden med söndagen.

3. Åkallandet av Anden (epikles). Motivet tydliggör församlingens och handlingens förbundenhet med Guds nåd (bönen om Anden över människorna och nattvardselementen). Epiklesen drar in kyrkans strukturer i Andens sfär och låter det inkarnatoriska perspektiv som överbryggat gränsen mellan andligt och materiellt bli tydligt. Anamnes och epikles hör tydligt samman.

4. De troendes gemenskap (koinonia, communio). Kyrkan som gemenskap av de heliga (de döpta och troende) och som församlade kring det heliga (sakramenten) spelar en viktig roll inom den ekumeniska rörelsen.⁴⁵ Vid nattvardsbordet skapas en gemenskap mellan den lokala och universella kyrkan. Då firar kyrkan också gudstjänst i gemenskap med helgonen och martyrerna i den himmelska församlingen. Liksom vad gäller det anamnetiska perspektivet i relation till Kristus sprängs åter tidens och rummets dimensioner. Man har talat om en eucharistisk ecklesiologi.⁴⁶ Det för över till frågan om nattvarden som ett föregripande av det himmelska gästabudet.

5. Himmelrikets måltid (eskatologi). Eucharistin föregriper, som de olika motiven ovan anger, Gudsrikets ankomst. Detta tar sig olika ut-

43 Wainwright, Geoffrey, *Eucharist*, # *Dictionary of the Ecumenical Movement*, Geneva 1991, 374-377

44 Hönig, Elisabeth, *Die Eucharistie als Opfer nach den neueren ökumenischen Erklärungen*, Paderborn 1989

45 See *On the Way to Fuller Koinonia*. Official Report of the Fifth World Conference on Faith and Order, ed Thomas F Best-Günther Gassmann, Geneva 1994

46 Lossky, Nicolas, *The Eucharistic Life. The Church as a Eucharistic Community at the Local Level*, # *Sharing in One Hope. Reports and Documents From the Meeting of the Faith and Order Commission, 15-30 August, 1978 ... Bangalore, India, Geneva [1979], 214-216*

tryck: genom glädje och hoppet om seger över döden men också i ett socialt och politiskt ansvarstagande. Himmelrikets måltid är ett tecken och instrument för det Guds rike där orättvisor, övervåld och lidande inte finns.

Om man inom Lutherdomen hävdar att Ordet och sakramentet, predikan och nattvarden, varit två lika viktiga inslag i mässan, förändras delvis denna aspekt inom Faith and Order-arbetet. I BEM-dokumentet blir Ordet i stället en viktig del av det eucharistiska firandet (Eucharist 3). Orsaken är att Ordet är den levande Kristus som blir tydlig i sin kyrka, inte bara genom predikan utan genom hela den gemenskap och alla de former för denna närvaro som eucharistin ger utrymme åt.

Summary

SUNDAY MASS IN AN ECUMENICAL PERSPECTIVE

At the beginning of modern ecumenical theological dialogues the idea of unity based on dogmatic consensus was predominant. After the Second World War this position was supplemented by a growing insight of the importance of the role of spirituality and liturgical life for unity among the churches. Consequently, sacramental praxis gained weight in the faith and order dialogues, not least under the influence of the liturgical movement.

From the Faith and Order World Conference in Montreal 1963 the question of "frequent celebration of the Holy Communion", especially on Sundays, has been on the agenda of the Faith and Order Commission and been an integrated part of several studies on the Eucharist. Since the meeting of the Commission in Louvain in 1971, the theme of "intercommunion" has been widened to include also common eucharistic practices, paving the way for common eucharistic fellowship among the churches. Celebration of the Eucharist every Sunday and frequent communion by the believers should be a sign of convergence. The recommendation frequently to celebrate Holy Communion, and at least each Sunday, was repeated at the General Assembly of the World Council of Churches in Uppsala, 1968.

The Lima Document, *Baptism, Eucharist and Ministry* (1982), recommends eucharistic celebration each Sunday and states that differences in practice, liturgy and theology are rooted in various customs. The underlying idea is that the local churches, by celebrating the Sunday Eucharist, relate to other churches and thereby to the Church Catholic. The local church does not celebrate Mass in isolation but as a part or manifestation of the Church of Christ.

Commenting on the Lima Document, the General Assembly of the Lutheran World Federation (LWF) in Budapest, 1984, consents with the idea of Sunday Mass. This is also in accordance with various previous statements from the LWF.

The situation among churches in Lutheran-Melanchthonian traditions vary on the matter of the frequency of Sunday Eucharist. In the Reformation period, Sunday Mass (with Word and Sacrament) was essential in church life. The demand for communicants each Mass and a reduction

of motifs in the eucharistic theology became, however, disastrous and in the long run the main Sunday worship was ordinarily celebrated without the Eucharist.

Influenced by biblical, patristic, liturgical and ecumenical scholarship this reductionism has changed into a growing acceptance of a great variety of eucharistic motifs. In church life, this has led to an increasing importance of the Eucharist, reflected in ecumenical dialogues in which Lutheran theologians have taken part, e.g. the Anglican-Lutheran dialogue 1972 (the Pullach-Report). This applies also to the Lutheran/Roman Catholic international dialogue (Das Herrenmahl, 1974, *Einheit vor uns*, 1984) in which the recommendations to the Lutherans to celebrate the Sunday Mass is of importance.

If, in the Faith and Order movement as well as in the bilaterals, there is an agreement on the necessity of Holy Communion each Sunday, it is being questioned in the Roman-Catholic/Evangelical-Lutheran Dialogue in Germany. This is due to the connection between frequent communion and the celebration of the Sunday Mass made in the previously-mentioned statements. Communion each Sunday seems, according to German dialogue, not to be necessarily in accordance with traditional Lutheran and Roman Catholic veneration of the eucharist. The intimate connection between communion and the celebration of the Eucharist every Sunday in the faith and order ecumenism (in its broadest sense) made the Germans refrain from recommendations.

The reasons for the above-mentioned connection seem to be that it gives the possibility to address not only churches practising infrequent Sunday communion but also churches practising the Sunday Mass although with many non-communicants taking part in the Mass. Appended to the Reformed-Lutheran dialogue in the USA, there is a Lutheran statement dealing with the above-mentioned connection clarifying the problem why frequency of communion and frequency of celebration should not be confused. The Church, on the one hand, must make the sacrament available but the partaking of the Holy Communion is a personal matter.

The motifs, mentioned above, which underline the importance of the Sunday Mass, are referred to in accordance with Geoffrey Wainwright's substantial and concise resumé in the Dictionary of the Ecumenical Movement, 1991.